

ЖИВОПИС СИНАГОГЕ ИЗ ДУРА ЕВРОПОСА И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА КАСНИЈУ ХРИШЋАНСКУ И ЈЕВРЕЈСКУ УМЕТНОСТ* **

Јозеф Гутман

Ајсџракиш: Живопис синагоге из Дура Европоса из трећега века садржи најстарији континуирани круг библијских представа познат у уметности. Природно је да је овај живопис покренуо питање да ли постоји веза између њега и каснијих библијских представа које се могу наћи у средњовековној јеврејској и хришћанској уметности.

Кључне речи: Дура Европос, живопис, јеврејска уметност, хришћанска уметност

Живопис синагоге у Дура Европосу, из трећег века, представља најранији континуирани круг библијских представа познат у уметности. Све до петог века не налазимо сличну целину и разрађене наративне циклусе библијских представа у црквеној уметности.

Будући да су слике из синагоге у Дура Европосу најстарији сачувани континуирани наративни библијски циклус, природно је да су покренуле питање тога да ли постоји веза између њих и каснијих библијских представа које се могу наћи у средњовековној јеврејској и хришћанској уметности. Ниједна систематична студија није посвећена разрешењу овог проблема, али су научници с времена на време покушавали да упореде одређене наративне сцене које се јављају у живопису синагоге из Дура Европоса са онима које налазимо у каснијој хришћанској и јеврејској уметности.

Једно од таквих поређења обухвата представу из синагоге у Дура Европосу на којој је нага фигура која стоји у води држећи дете [Сл. 1]. Фигура је идентификована као египатска принцеза, која стоји у Нилу спасавајући дете, Мојсија. Будући да се нага принцеза у води такође налази на неколико средњовековних јеврејских и хришћанских минијатура које су датиране на период од дванаестог до четрнаестог века и пореклом су из Шпаније, неки научници су претпоставили непосредну везу између живописа синагоге из Дура Европоса и средњовековних шпанских илустрација. Међутим, ово не мора да буде тачно. Слике из синагоге у Дура Европосу изгледа тесно повезане са изворима попут оновременог Таргума [*Targumim*] (па-

* Дубоко сам захвалан др Мерилин Гутман [Marilyn Gutmann] због тога што је прочитала овај чланак и дала многе предлоге за његово побољшање.

** Наслов изворника: Joseph Gutmann, "The Dura Europos Synagogue Paintings and their Influence on Later Christian and Jewish Art", *Artibus et Historiae*, Vol. 9, No. 17 (1988), pp. 25-29.

рафраза јеврејске Библије на арамејском), који јасно објашњава да је принцеза, која је боловала од губе, сишла да се окупа у Нилу и да је била чудесно исцељена од своје недаће када је дотакла корпу у којој се налазио мали Мојсије. Средњовековна шпанска изображавања обично откривају три или четири наге фигуре у води, али само на једној јединој минијатури [Сл. 2] се налази фигура обележена као „Тармут“ [“Tarmuth”] (име египатске принцезе које је откривено у раним изворима попут дела Јосифа Флавија и које се понавља у каснијим текстовима). Натпис на овој минијатури даље објашњава да је то

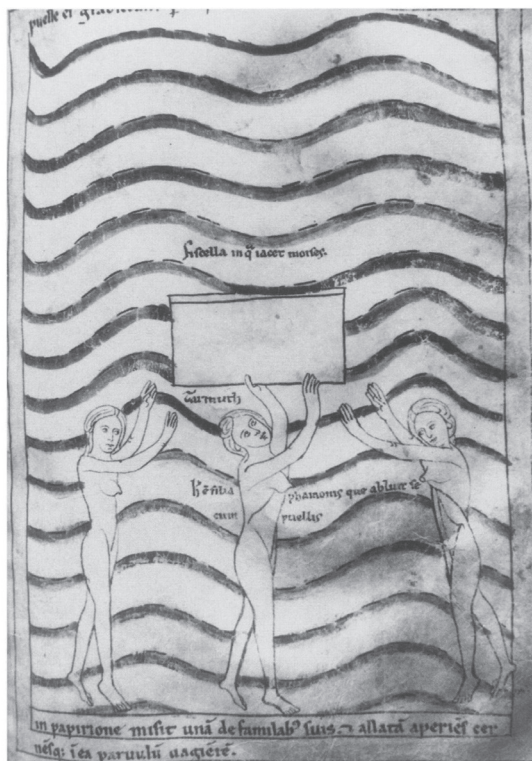
„кћи фараонова [праћена] својим слушкињама [која] чисти себе [у Нилу]“

Сл. 1: «Проналажење Мојсија», синагога из Дура Европоса (западни зид), Сирија, око 245. г., чува се у Народном музеју у Дамаску [Damascus National Museum]

Иконографски, ове средњовековне илустрације не приказују три обучене слушкиње које чекају на обали, а дете изнад површине воде не држи принцеза, као што је то случај у сликарству синагоге из Дура Европоса. Штавише, изгледа да су живопис из Дура Европоса и средњовековне шпанске минијатуре под утицајем различитих књижевних предања.¹

¹ J. Gutmann, “Josephus’ Jewish Antiquities in Twelfth-Century Art: Renovatio or Creatio?,” *Zeitschrift für*

Сл. 2: «Проналажење Мојсија», Памплона Библија [Pamplona Bible], Шпанија, око 1200. г., налази се у Харбургу, у колекцији принца од Етинген-Валерштајна [Collection Prince Oettingen-Wallerstein], MS I, 2, lat. 4, fol. 49.

Покушаји научника да повежу приказивање Жртвовања Исака из синагоге у Дура Европосу са илустрацијама у шпанској уметности су подједнако неуверљиви. Лавова Библија [Leon Bible] из 960. г., лист 21v, на пример, са живописом из Дура Европоса има заједнички само део приказа Исака како лежи поврх свежња пружа на олтару. У приказу из Лавове Библије Исак и Авраам су осликани окренути лицима ка посматрачу а не окренути леђима – као што је то случај у верзији из си-

Kunstgeschichte, 48, 1985, pp. 435-438; idem, "The Illustrated Midrash in the Dura Synagogue Paintings: A New Dimension for the Study of Judaism," *American Academy for Jewish Research Proceedings*, 50 (1983), p. 94. Уп. T. Gaster, "A Samaritan Poem about Moses," *The Joshua Bloch Memorial Volume* (ed. A. Berger, et. al.), New York, 1960, pp. 120, 125. Уп. такође K. Schubert, *Bilder-Pentateuch von Moses dal Castellazzo*, Venice, 1521, Vienna, 1985, pp. 114-115, за другачији приказу наге принцезе и њене три слушкиње (на листу 73). Ова сцена изгледа следи слично осликавање у Кауфман Хагади [Kaufmann Haggadah] из четрнаестог века, лист 10; Gutmann, "Josephus' Antiquities...", *op. cit.*, p. 437, n. 13.

нагоге у Дура Европосу [Сл. 3-4]. Штавише, ован у Дура Европосу стоји уз дрво, док је у Лавовој Библији он уплетен у шипражје, у складу са библијском причом. Мада се рука Божија (пре него рука анђела) открива на оба приказа, у Лавовој Библији рука благосиља хришћанским благословом (*benedictio latina*). Поред тога, Авраам у Дура Европосу користи нож, док у Лавовој Библији користи мач (алатка која је уобичајенија у хришћанској уметности). Штавише, то што је Авраам ухватио Исакову косу на минијатури из Лавове Библије је детаљ који не налазимо у живопису из Дура Европоса.

Сл. 3: «Жртвовање Исака», синагога из Дура Европоса (западни зид), Сирија, око 245. г., чува се у Народном музеју у Дамаску

Према томе се минијатуре из Лавове Библије из десетог века у великој мери разликују од живописа синагоге у Дура Европосу да би биле разматране као зависне од њега.²

Аналогије које су начињене између неких сцена шпанске Рипол Библије [Ripoll Bible] и представа из синагоге у Дура Европосу не доказују непосредну везу између њих. Једина сличност у представама Амана и Мардохеја у живопису из Дура Европоса и Рипол Библије (Biblioteca Vaticana, MS lat. 5729, fol. 310v) је та што Аман

² J. Gutmann, "The Sacrifice of Isaac: Variations on a Theme in Early Jewish and Christian Art," *Thiasos ton Mouson: Studien zu Antike und Christentum. Festschrift für Josef Fink zum 70. Geburtstag* (ed. D. Ahrens), Cologne, 1984, pp. 118-119; idem, "The Dura Europos Synagogue Paintings: The State of Research," *The Synagogue in Late Antiquity* (ed. L. I. Levine), Philadelphia, 1987, p. 69, no. 1.

води Мардохејевог коња. Постоје, међутим, значајне разлике. У сцени из синагоге у Дура Европосу су присутне три фигуре којима су руке уздигнуте у знак клицања; у Рипол Библији налазимо четири фигуре. Штавише, четири фигуре се у Рипол Библији налазе иза коња, док су у Дура Европосу оне испред коња. Осим тога, фигуре из Рипол Библије нису представљене фронтално, као у Дура Европосу, и, поред тога, њихове хаљине се доста разликују.³ Блиске стилске и иконографске подударности са сценом из синагоге у Дура Европосу на којој су Аман и Мардохеј могу да се нађу у њима савременим вајарским рељефима из Палмире.⁴

Сл. 4: «Жртвовање Исака», Лавова Библија, Шпанија, 960. г.,
León, Colegiata de San Isidoro, Cod. 2, fol. 21, v.

На 82. листу Рипол Библије, илустрација Преласка преко Црвеног мора [Сл. 5] има занимљиву иконографску сличност са истом темом из синагоге у Дура Европосу. У оба примера видимо руку Божију, наоружане Израиљце и нага тела Египћана који тону у воду. Међутим, не мора да постоји непосредна веза између ове две представе, јер се помињања наоружаних Израиљца и нагих Египћана који се утапају могу пронаћи и у јеврејским и у хришћанским књижевним предањима.⁵

³ C. Walter, "Papal Imagery in the Medieval Lateran Palace," *Cahiers archéologiques*, 21, 1971, pp. 130-131.

⁴ H. J. W. Drijvers, *The Religion of Palmyra*, Leiden, 1976, слике LXVI и LXIX/1, pp. 25, 28.

⁵ Gutmann, "Illustrated Midrash....," *op. cit.*, pp. 102-103; C. H. Kraeling, *The Synagogue* (The Excavations

Сл. 5: «Изразак из Египта», Рипол Библија, Шпанија, прва половина 11. века, налази се у Ватикану, у Апостолској библиотеци [Biblioteca Apostolica], MS lat. 5759, fol. 310. v.

Наративне сцене из синагоге у Дура Европосу су повезиване не само са шпанским илустрацијама, већ и са византијским. Тако је приказ Јакова који благо-сиља синове Јосифове из синагоге у Дура Европосу упоређиван са византијским Октатеусима* (на пример, са оним из Истамбула, из библиотеке Топкапи Сараја [Топкапи Сарай], Cod. gr. 8, fol. 141), али сличности су прилично површне. У оба приказа су присутне четири главне личности описане у Светом Писму, а патријарх Јаков лежи на постељи. Међутим, одећа на овима двама сценама се разликује. У живопису синагоге из Дура Европоса Јосиф је обучен у персијску ношњу налик панталонама, док је у Октатеуху он осликан како оденут у огртач. Штавише, у живопису из Дура Европоса Јаков није брадат нити има седу косу, као што је то случај у минијатури из Октатеуха. Осим тога, у сцени из Дура Европоса ни Јаков ни Јосиф немају ореоле, као што је то случај у приказу из Октатеуха. У Октатеуху су сви ликови представљени из профила, док су у Дура Европосу они представљени фронтално. Надаље, у Октатеуху су Јаковљеве руке прекрштене, што је праслика Јаковљевог давања повластица Јосифовом млађем сину Јефрему (према мишљењу црквених Отаца ово се односи на Цркву). На приказу из Дура Европоса је изгледа избегнуто укрштање Јаковљевих руку – праобраз крста.⁶ Чини се, онда, да су ра-

at Dura Europos, Final Report, 8/1), New Haven, 1956, сл. LIII, p. 83; L. Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Philadelphia, 1947, VI, p. 55, no. 11 (*Eliyahu Rabbah* 1:2 помиње да Бог кажњава грешнике док су неодевени а *Esther Rabbah* 3:14 приповеда како су „Египћани, када су се утопили у мору, били такође кажњени голи“). Уп. Н. Kunz, *Materialien und Beobachtungen zur Darstellung der Lotgeschichte (Genesis 19, 12-26) von den Anfängen bis gegen 1500*, Munich, 1981, p. 109, где се наводе хришћански извори који указују да је у средњем веку голо-тиња била спољни знак грешности и кривице. Будући да су Египћани били огреховљен народ, осликани су наги и тако лишени духовне вредности.

* “Ocateuch” – Октатеух – Осмокњижје, традиционални назив за првих осам књига Старог Завета тј. Петокњижје, Књигу Исуса Навина, Књигу о судијама и Књигу о Руту – *нај. прев.*

⁶ K. Weitzmann, “The Question of the Influence of Jewish Pictorial Sources on Old Testament Illustration,” *No Graven Images: Studies in Art and the Hebrew Bible* (ed. J. Gutmann), New York, 1971, pp. 77-78; уп. W. Stechow, “Jacob Blessing the Sons of Joseph from Early Christian Times to Rembrandt,” *No Graven Images*, op. cit., p. 262, LXI, и R. Haussert, *Rembrandts Jacobssegen. Überlegungen zur Deutung des Gemäldes in der Kasseler Galerie*,

злике између две сцене претежније од сличности, и тиме се искључује било каква непосредна веза међу њима.

Исто је и у случају поређења између минијатура на којима је Уништење Храма бога Дагона у Књизи о царевима из једанаестог века (Biblioteca Vaticana, MS gr. 333, fols. 9v-10) и сцена из синагоге у Дура Европосу. Минијатуре Књиге о царевима прате библијску приповест из Септуагинте и приказују ковчег завета [ark-box] са херувимом, док у живопису синагоге у Дура Европосу видимо ковчег са Тором [Torah ark-chest] – што је промишљена замена која наговештава да је приказ повезан са оновременим палестинским синагогалним литургијским праксама и текстовима. Тако, док може да буде неких сличности у осликавању идола у двострукој аркади и у спољашњим и унутрашњим пројекцијама Дагонског храма, ослањање на различита текстуална предања и представљање различитих ковчега и различите одеће коју носе пророци стоји насупрот тврдњама о непосредној повезаности живописа из Дура Европоса са минијатурама из Књиге о царевима.⁷

Требало би истаћи да су синагога у Дура Европосу и њен циклус живописа били затрпани као део римског одбрамбеног система против сасанидских напада који су се догодили око 256. године. Током кратког временског периода који је претходио затрпавању живописа мало је вероватно да је он извршио некакав утицај на каснију хришћанску уметност. Недавно је говорено о томе да је модел за живопис синагоге у Дура Европосу можда могао да постоји у већем оближњем центру, као што је то била Палмира. Треба поменути, међутим, да чак и ако је то тачно они нису могли да имају утицаја на хришћанску уметност, ни један ни други, јер су Палмиру око 272. године после Христа разорили Римљани.⁸

Из свих овде размотрених сцена је очигледно да не постоји конкретна и неоспорна веза која се може успоставити између илустрација у јеврејској и хришћанској уметности и приказа из синагоге у Дура Европосу.⁹

Сличности које наводе проучаваоци су исувише проблематичне да би биле уверљиве.

превод са енглеског:
Маријана и Срећко Петровић

Opladen, 1976, pp. 30-32. D. Korol, *Die frühchristlichen Wandmalereien aus den Grabbauten in Cimitile/Nola*, Münster, 1987, pp. 109-129, наново испитује овај живопис из синагоге у Дура Европосу и доводи у питање тумачења заснована на претпоставци да Јаков не укршта своје руке.

⁷ Weitzmann, *op. cit.*, pp. 312-315; J. Gutmann, "The Illustrated Jewish Manuscript in Antiquity: The Present State of the Question," *No Graven Images...*, *op. cit.*, p. 239, n. 19.

⁸ Gutmann, "Dura Europos Synagogue...", *op. cit.*, pp. 66-69.

⁹ Повезаности између живописа синагоге у Дура Европосу и минијатура из Ашбурнхамског Петокњижја [Ashburnham Pentateuch] које сам наводио (J. Gutmann, "The Jewish Origin of the Ashburnham Pentateuch Miniatures," *No Graven Images...*, *op. cit.*, pp. 329 ff.) би требало да буду кориговане у светлости нове студије коју је написао Ф. Рикерт [F. Rickert], *Studien zum Ashburnham Pentateuch*, Bonn, 1986. Рикерт уверљиво показује како је Ашбурнхамско Петокњижје хришћански литургијски манускрипт и како „Die Beziehungen zu jüdischen Darstellungen besteht lediglich darin, dass auch diese aus dem antiken Formenvorrat schöpften“, p. 85).

THE DURA EUROPOS SYNAGOGUE PAINTINGS AND THEIR INFLUENCE ON LATER CHRISTIAN AND JEWISH ART

Joseph Gutmann

***Summary:** The third-century Dura Europos synagogue paintings represent the earliest continuous narrative cycle of biblical images known in art. Since the Dura synagogue paintings are the earliest continuous surviving narrative biblical cycle, they have naturally raised the question of whether there exists a relationship between them and later biblical scenes found in medieval Jewish and Christian art. No systematic study has been devoted to this problem, but scholars have occasionally attempted to compare certain narrative scenes appearing in the Dura synagogue paintings with those found in later Christian and Jewish art.*

***Key words:** Dura Europos, paintings, Jewish art, Christian art*